Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.2023.10314

پارامێتەری سەر لە فرێزە ئەرکییەکانی زمانی کوردیدا

عەبدولجەبار مستەفا مەعرووف[1]، هەژار حسێن والی[2]

١- بەشی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، هەرێمی کوردستانی عێراق

٢- بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی چەرموو، هەرێمی کوردستانی عێراق

پوختە:

بەرهەمهێنانی دروستە سینتاکسییەکان (کە لێرەدا زیاتر مەبەست لە دروستەی سینتاکسیی فرێزە) بەپێی تیۆری (X-bar) لە رێگەی دوو بنەماوە جێبەجێدەبێت، کە ئەوانیش "بنەمای هەبوونی سەرو بنەمای دووپەلکی"ن. بەپێی بنەمای یەکەم، کە بابەتی توێژینەوەکەی ئێمەیە، فرێزەکان پرۆژەی سەرە رێزمانییەکانن. سەرە رێزمانییەکان، کە بۆ بونیاتنانی پرۆژەی فرێز هەڵاوێری تەواوکەرێک دەکەن، لە فەرهەنگدا زانیاریی سینتاکسییان دەربارەی جۆری تەواوکەرەکە تیادا گەنجکراوە، بەڵام ئەوەیان تیادا هەڵنەگیراوە، کە ئاخۆ لە زمانێکدا پێش، یان دوای تەواوکەرەکە دەکەون. جێکەوتەی سەری رێزمانی لە پرۆژەی فرێزی زمانێکدا، لە رێگەی پارامێتەری سەرەوە لە سینتاکسدا دیاریدەکرێت، کە یان سەرەتا، یان کۆتایی پرۆژەکە دەبێت. لە قۆناغە بەراییەکانی تیۆری (X-bar)دا تەنها کەتیگۆرییە فەرهەنگییەکان بە سەری رێزمانی دادەنران، بەڵام دواتر بەشێک لە کەتیگۆرییە ئەرکییەکانیش وەک سەری رێزمانی پەسنکران. ئێمە لەم توێژینەوەیەدا، کە تایبەتە بە پارامێتەری سەر لە فرێزە ئەرکییەکانی زمانی کوردیدا، کەتیگۆرییەکانی "تافو رێککەوتنو واژەگۆکەر"مان وەک سەری رێزمانیی پرۆژە ئەرکییەکانی "(TP)و (AGRP)و (CP)" دەستنیشانکردووەو بە نموونەو هێڵکارییەوە ئەوەمان خستووەتەڕوو، کە هەریەک لەو پرۆژانە پەیرەوی لە چ جۆرێکی پارامێتەری سەر دەکەن.

Article Info

Received: July, 2022

Revised: July, 2022

Accepted August, 2022

Keywords

پارامێتەری سەر، پارامێتەری سەرسەرەتا، پارامێتەری سەرکۆتا، فرێزی تاف، فرێزی رێککەوتن، فرێزی تەواوکەری رستەیی

Corresponding Author

abduljabar.maroof@univsul.edu.iq

hazhar.wali@charmouniversity.org

پێشەکی:

ئەم توێژینەوەیە، کە لە تێزی دکتۆرای (پارامێتەر لە سینتاکسو مۆرفۆسینتاکسی کوردیدا) هەڵهێنجراوە، ناونیشانی (پارامێتەری سەر لە فرێزە ئەرکییەکانی زمانی کوردیدا)ی لێنراوە. توێژینەوەکە لە روانگەی بنەماکانی تیۆری (X-bar)ەوە، بە کەرەستەی زاری کرمانجیی ناوەڕاست_شێوەزاری سلێمانیو بەپێی رێبازی پەسنیی شیکاری، گەنگەشەی پارامێتەری سەر لە فرێزە ئەرکییەکانی زمانی کوردیدا دەکات. بۆ ئەم مەبەستە ناوەرۆکی توێژینەوەکە بەسەر چەند پارو وەچەپارێکدا دابەشکراوە، کە بەم شێوەیەی لای خوارەوەیە:

١/١) پارامێتەری سەر، پەسنکردنو لێکدانەوە.

٢/١) پارامێتەری سەرو پرۆژەی فرێزە ئەرکییەکان.

١/٢-١) پارامێتەری سەر لە فرێزی تافدا.

٢/٢-١) پارامێتەری سەر لە فرێزی رێککەوتندا.

٣/٢-١) پارامێتەری سەر لە فرێزی تەواوکەری رستەییدا.

لە دوای کۆتا وەچەپار، ئەو ئەنجامانەی، کە توێژینەوەکە پێیانگەیشتووە، لە چوار خاڵدا خراونەتەڕوو. پاشان پەراوێزەکانو ئینجا لیستی ئەو سەرچاوانەی، کە لە توێژینەوەکەدا بەکارهێنراون، لەگەڵ پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبیو ئینگلیزی، پێشکەشکراون.

١/١) پارامێتەری سەر، پەسنکردنو لێکدانەوە

پارامێتەری سەر[1] (**Head Parameter**) پارامێتەرێکە، کە جێکەوتەی سەری رێزمانی لەنێو پرۆژەی فرێزدا دیاریدەکات. بڕوانە: (Crystal, D., 2008: 349)، (Richards, J. & Schmidt, R., 2010: 420). لە پێناسەیەکی دیکەدا هاتووە:

"پارامێتەری سەر ئەو پارامێتەرەیە، کە لە چوارچێوەی دروستەی فرێزدا پەسنی جێکەوتەی سەری ڕێزمانی لە پەیوەندیی لەگەڵ تەواوکەرەکەیدا دەکات". (Kwokwo, O., 2017: 22). سەری ڕێزمانی یان دەکەوێتە سەرەتای پرۆژەی فرێزەوە، یاخود کۆتایی پرۆژەکەوە دەگرێت.

لەو ڕوانگەیەوەی، کە فەرهەنگ کۆگاو مەڵبەندی هەموو ئەو زانیارییە زمانییانەیە، کە لە ناواخنی توخمە فەرهەنگییەکاندا هەن، دروستە سینتاکسییەکان لە هەر ئاستێکدا بن، واتە پرۆژەی پێش_فرێز (دەستەواژیلە)، یان فرێز (دەستەواژە)، یاخود ڕستە بن، لە فەرهەنگەوە سەرچاوەدەگرن. ئەو توخمە فەرهەنگییانەی، کە پرۆژەی فرێز بونیاتدەنێن، مۆرفێمە بەندە ڕێزمانییەکانو وشەکانن[٢]. زانیارییە سینتاکسییەکانی ناو ئەو توخمانە، لە دوو دیوی ناوەکیو دەرەکیدا دەنوێنرێن. لە نواندنە ناوەکییەکەدا، لە ڕێگەی وەچەتیـــۆری پۆلەرەگەزدیاریکردن(Sub-Categorization)ەوە، ویستی سەرە ڕێزمانییەکان لە وەرگرتنی کەتیگۆریی جیاواز وەک تەواوکەر، دیاریدەکرێت. نواندنی دیوی دەرەکیی زانیارییەکانیش، بەهۆی تیۆری (X-bar)ەوە دەبێت. تیۆری (X-bar)، کە لە بنەڕەتدا تیۆرێکی تایبەتە بە دروستەی فرێز، توخمە پێکهێنەرەکانی فرێز بۆ زمانە سروشتییەکان (زمانەکانی مرۆڤ) دەستنیشاندەکات، کە بریتین لە: سەری ڕێزمانی (Head)، تەواوکەر (Complement)، دیاریکەر (Specifier). بەم پێیە هەموو فرێزێک سەرێکی ڕێزمانیی هەیە، کە دەبێتە هەڵگری ناوی فرێزەکە، چونکە ئەو (سەرە ڕێزمانییەکە) توخمی پرۆژەسازدەرو دروستکەری پرۆژەی فرێزەکەیە. بۆ نموونە کردار سەری ڕێزمانیی فرێزی کردارییە، ئاوەڵناو سەری ڕێزمانیی فرێزی ئاوەڵناوی‌و پێشناو سەری ڕێزمانیی فرێزی پێشناویو ... یە. بڕوانە: (Culicover, P., 1997: 134-135)، (Kwokwo, O., 2017: 22-23).

سەرە ڕێزمانییەکان (مۆرفێمە سینتاکسییەکانو وشەکان) لە فەرهەنگدا زانیاریی سینتاکسییان پەیوەست بە هەڵاوێرکردنی جۆری کەتیگۆریی جیاوازەوە، بۆ بونیاتنانی پرۆژەی فرێز، تیادا هەڵگیراوە، بەڵام ئەوەیان تیادا تۆمارنەکراوە، کە ئاخۆ لە زمانێکدا جێکەوتەی سەرەتا، یان کۆتایی پرۆژەکە دەگرن. بە واتایەکی دیکە (X^0)ەکان لە فەرهەنگدا پارامێتەرێکی ئازاد (Free Parameter) لە ناواخنیاندا هەیە، کە بەهاکەی هێشتا دیارینەکراوە. لەم قۆناغەدا هەردوو ئەگەری لای ڕاست گرتنو لای چەپ گرتن بۆ سەرە ڕێزمانییەکان پێشبینیکراوە. بڕوانە هێڵکاریی (١)، کە پێش دەستنیشانکردنی بەهای پارامێتەری سەر پیشاندەدات.

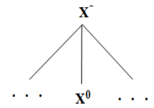

هێلکاری (١)

دەستنیشانکردنی جێکەوتەی سەری ڕێزمانی لە پرۆژەی فرێزی زمانێکدا، لە ڕێگەی نواندنی سینتاکسییانەی زانیارییە سینتاکسییەکانی ناو توخمە فەرهەنگییەکانەوە (سەرە ڕێزمانییەکانەوە) دەبێت. سەری ڕێزمانی لە پرۆژەی فرێزی زمانێکدا، یان پێش تەواوکەرەکەی دەکەوێت (بڕوانە هێڵکاریی ٢)، یاخود دەچێتە دوایەوە (بڕوانە هێڵکاریی ٣)[٣]. لەو زمانانەی، کە سەری ڕێزمانی سەرەتای پرۆژەی فرێز دەگرێت، وەک زمانی ئینگلیزیو عەرەبی، پێیاندەوترێت زمانە سەرسەرەتاکان (head-first languages). لەو زمانانەیش، کە سەری ڕێزمانی دەکەوێتە کۆتایی پرۆژەکەوە، وەک زمانی تورکیو ژاپۆنی، بە زمانە سەرکۆتاکان (head-last languages) ناودەبرێن.

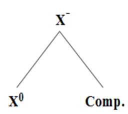

هێلکاری (٣)

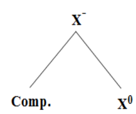

هێلکاری (٢)

ئەم دابەشکارییەی پارامێتەری سەر، کە بۆ زمانەکان لەڕووی سەرسەرەتاو سەرکۆتاوە دەکرێت، بەوەی زمانێک دەبێت یان سەرسەرەتا بێت، یان سەرکۆتا، بۆ هەموو زمانەکان ڕاست نییە، لەبەرئەوەی لە هەندێک زماندا ڕیزبوونی سەرو تەواوکەر لە جۆرێکی فرێزەوە بۆ جۆرێکی دیکە دەگۆڕێت. بۆ نموونە لە زمانی ئەڵمانیدا فرێزی کرداری (VP) سەرکۆتایە، بەڵام جۆرەکانی دیکەی فرێز سەرسەرەتان. بڕوانە: (Barwari, M., 2004: 47). کەواتە دەکرێت زمانێک هەبێت دوو پارامێتەری (Free head/ Split Parameter) بێت. لە ڕاستیدا زمانەکان پەیوەست بە پێشناوەوە وەک یەک ڕەفتاردەکەن، ئەویش بەو پێیەی لە فرێزی پێشناویدا هەموو زمانەکان سەرسەرەتان، هەربۆیە پێشناو وەک سەرێکی ڕێزمانی، جیاوازیی پارامێتەری پیشاننادات. بڕوانە: (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، 2020: ١٠).

٢/١) پارامێتەری سەرو پرۆژەی فرێزە ئەرکییەکان

لە تیۆری (X-bar)دا بەپێی سروشتو تایبەتمەندیی سەرە ڕێزمانییەکان، دوو چەشنی جیاوازی فرێز لە یەکتر جیاکراونەتەوە، کە ئەوانیش بریتین لە فرێزی فەرهەنگیو فرێزی ئەرکی. بڕوانە هێڵکاریی (٤).

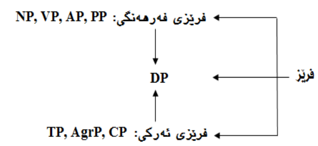

هێلکاریی (٤)

فرێزە فەرهەنگییەکان پرۆژەی توخمە فەرهەنگییە بەدەسەڵاتەکانن، کە لە قۆناغی "نێو فەرهەنگ _سینتاکسی_"[٤]دا تەواوکەرێک، کە ئەویش کەتیگۆرییەکی فەرهەنگییە، هەڵاوێردەکەنو بونیاتی دروستەی فرێزێکی فەرهەنگی دەنێن. بەمەش یەکەم هەنگاوی بەرهەمهێنانی پرۆژە سینتاکسییەکان دەستپێدەکات. ئەو توخمە فەرهەنگییانەی، کە وەک سەری ڕێزمانی گۆدەکەنو پرۆژەی فرێزی فەرهەنگی سازدەکەن، بەپێی زۆربەی سەرچاوە زمانەوانییەکان، بریتین لە ناوەکان (N^0)و کردارەکان (V^0)و ئاوەڵناوەکان (A^0)و پێشناوەکان (P^0). لە هەندێک سەرچاوەدا، بڕوانە: (سازان زاهیر سەعید، ٢٠٢٠: ١١٢)، دیارخەرەکانیش (D^0) بە یەکێک لەو توخمە بەدەسەڵاتانە هەژمارکراوە، کە بەرهەمهێنی فرێزی فەرهەنگین. لە ڕاستیدا دیارخەرەکان هەم تایبەتمەندیی سەرە ڕێزمانییە فەرهەنگییەکانو هەم تایبەتمەندیی سەرە ڕێزمانییە ئەرکییەکانیشیان تێدایە. لەو ڕووەوەی، کە وەک سەرە ڕێزمانییە فەرهەنگییەکان، ئەمانیش توخمی فەرهەنگینو لە فەرهەنگەوە بۆ بونیاتنانی فرێزی دیارخەری (DP) وەردەگیرێن، لە سەرە ڕێزمانییە فەرهەنگییەکان دەچن، بەڵام لەو ڕووەوەی، کە دۆخدەر نینو تەنها حوکمکەرن، لە سەرە ڕێزمانییە فەرهەنگییەکان جیادەبنەوەو لە سەرە ڕێزمانییە ئەرکییەکان دەچن. ئەمە لە لایەک. لە لایەکی دیکەوە دیارخەرەکان هەم هەڵاوێری تەواوکەری فەرهەنگی دەکەن (بڕوانە: ١)و هەم هەڵاوێری تەواوکەری سینتاکسیش (بڕوانە: ٢).

(١) [<u>منداڵـەکە</u>]

تەواوکەری دیارخەر/

فەرهەنگی سەری ڕێزمانی

(٢) [<u>باوکی منداڵـەکە</u>]

تەواوکەری دیارخەر/

سینتاکسی سەری ڕێزمانی

هۆو پاساوەکانی سەرەوە، وایکردووە ئێمە لەو هێڵکارییەی، کە بۆ چەشنە جیاوازەکانی فرێز خستوومانەتەڕوو، فرێزی دیارخەری لە فرێزە فەرهەنگیو فرێزە ئەرکییەکان جیابکەینەوەو لە نێوانی هەردووکیاندا دایبنێین.

ئەوەی پەیوەندیی بە کەتیگۆرییە ئەرکییەکانەوە هەبێت، ئەمانیش "هاوشێوەی هاوتا فەرهەنگییەکانیان دروستەیان هەیە، کە بە تەواوەتی لەگەڵ ئەسکەلە(Schema)ی (X-bar)دا یەکدەگرێتەوە". (Poole, G., 2011: 66). لە قۆناغە بەراییەکانی تیۆری (X-bar)دا تەنها کەتیگۆرییە فەرهەنگییەکان بە توخمی پرۆژەسازدەر هەژماردەکران، بەڵام لە (Chomsky, 1986a)ەوە تیۆرەکە بە جۆرێک فراوانکرا، کە کەتیگۆرییە ئەرکییەکانیش بگرێتەوە. سەرەتا تەنها (I^0)و (C^0) بە سەری ڕێزمانیی ئەرکی دانران. پاشان لە دە ساڵی دواتردا، ژمارەیەکی زیاتری کەتیگۆریی ئەرکی وەک سەر پەسنکران. بڕوانە: ((Culicover, P. & Jackendoff, R., 2005: 49). لە ڕاستیدا تا ئێستایش دەربارەی ژمارەو جۆری ئەو کەتیگۆرییە ئەرکییانەی، کە وەک سەری ڕێزمانی گۆدەکەن، بۆچوونی جیاواز لەئارادایە. ئێمە لەم توێژینەوەیەدا، کەتیگۆرییەکانی "تاف (T^0)، ڕێککەوتن (Agr^0)، واژەگۆکەر (C^0)" وەک سەری ڕێزمانیی پرۆژە ئەرکییەکانی "(TP)، (AGRP)، (CP)"ی زمانی کوردی دیاریدەکەینو پەیوەست بە پارامێتەری سەرەوە لە بارەیانەوە دەدوێین.

١-٢/١) پارامێتەری سەر لە فرێزی تافدا

تاف "کاتەگۆرییەکی ڕێزمانییە، کە پەیوەست بە چرکەکاتی قسەکردنێکی ڕاستەقینەوە یان وەهادانراوەوە، ئەو بارە کاتییەی کردەیەک یان مەوقیفێک پەسندەکات/دەدات، کە ڕستەکە نیشانیدەدات". (محەمەدی مەحویی، ٢٠٢١: ٦٩٣). پرۆژەی کەتیگۆرییە ڕێزمانییەکان/ ئەرکییەکان لە دوای جێبەجێبوونی پرۆژەی توخمە فەرهەنگییەکانەوە دەستپێدەکات. لەم ڕووەوە بونیاتنانی فرێزی تاف (TP) دەکەوێتە دوای بەرهەمهێنانی فرێزی کردارییەوە. بە واتایەکی دیکە بۆ ڕوودانی پرۆژەی (TP)، دروستکردنی (VP) مەرجی پێشوەختە دەبێت، چونکە (TP)یەکە، کە بەرهەمی سەری ڕێزمانی_ئەرکیی (T^0)ـە، (VP)یەک وەک تەواوکەر لەخۆدەگرێت. بڕوانە: (Adger, D., 2003: 155)، (Stowell, T., 2007: 9)، (Carnie, A., 2013: 219). کەواتە "پرۆژەکانی (TP) سەرە ڕێزمانییەکانیان پریدیکاتی (T^0)ەکانە" :(Guéron, J. & Lecarme, J., 2004: 235)و تەواوکەرەکانیشیان (VP)یە سینتاکسییەکانە.

تاف لەسەر بنەمای دووپەلکی بۆ ڕابوردوو و ڕانەبوردوو دابەشدەبێت. ڕانەبوردوو ئێستاو داهاتوو دەگرێتەوە. لێکۆڵەران لە دەستنیشانکردنی مۆرفێمەکانی تافی ڕابوردووی زمانی کوردی، کە بریتین لە: /ـا، ـد، ـت، ـوو، ـی/، تاڕادەیەکی زۆر کۆکو هاوڕان[٥]. "جێکەوتەی تافی ڕابردوو لە زمانی کوردیدا لە کۆتایی (TP)کە دایە". (عەبدولجەبار مستەفا مەعروفو کاروان عومەر قادر، ٢٠١١: ٤٣١). ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە فۆرمەکانی تافی ڕابوردووی زمانەکەمان، وەک سەری پرۆژەسازدەرو دروستکەری فرێزی تاف، لای چەپی تەواوکەرەکەیان دەگرنو پارامێتەری سەرکۆتا جێبەجێدەکەن. با لە نموونەکانی (٣)و هێڵکاریی (٥) بڕوانین.

(٣) ا- [کێڵگەکە کێڵا]

ب- [منداڵەکە برد]

پ- [ئێوە بینی]

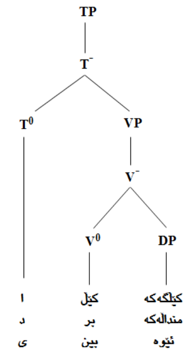

هێلکاریی (٥)

ئەوەی پەیوەنـــدیی بە تـــاڤی ڕانەبـــوردووەوە هەبێـــت، بە پـێچەوانەی تـاڤی ڕابـوردووەوە لێکـۆڵەرانی کـورد بۆچـوونی جیاوازیان لە بارەیەوە خستووەتەڕوو. ئەم توێژینەوەیەی ئێمە لەو ڕوانگەیەوەی، کە جێکەوتەی بنەڕەتیی تاف دیاریکراوە، کە ڕاستەوخۆ دوای ڕەگی کـردارە، وەهـای دادەنێت، کە لە زمانی کوردیدا تافی ڕانەبوردوو فۆرمێکی فۆنەتیکیی دەربڕاوی نەبێت، بەڵکـو (Null Tense) بێـت[٦]. بەمەش هاوشـێوەی تـافی ڕابــوردوو، تــافی ڕانەبــوردوویش دەبێــتە ســەرکۆتا. بــڕوانە نموونەکـانی (٤)و هێڵکـاریی (٦)، کە تـافی ڕانەبــوردووی ئەو نموونانە پیشاندەدەن، کە پێشتر بۆ تافی ڕابوردوو هێنرابوونەوە.

(٤) ا- [کێڵگەکە دەکێڵ]

ب- [منداڵەکە دەبە]

پ- [ئێوە دەبین]

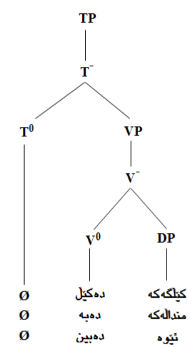

هێلکاریی (٦)

وەک لە هێڵکــارییەکەوە دەردەکەوێــت، تــافی ڕانەبــوردوو مـارکەلێنەدراوە، چـونکە مۆرفۆلۆژییـانە نیـیە، بەڵام لە ڕێگەی مــۆرفێمی /دە_/وە مــارکەی لێــدەدرێت. مــۆرفێمی /دە_/ نیشانەی هەبوونی تافەو بەهۆیەوە بوار بە دەرنەبڕینی مۆرفێمی تـــــاف لە دروســـــتەی (TP)یەکەدا دەدرێـــــت. بــــڕوانە: (عەبدولجەبار مستەفا مەعروفو کاروان عومەر قادر، ٢٠١١: ٤٣١-٤٣٢)، (عەبـدولجەبار مسـتەفا مەعـروف، 2020: ٩٠).

هەروەها بشڕوانە (سازان زاهیر سەعید، ٢٠٢٠: ٢١٤-٢١٥)، کە بەڵگەکـانی ڕەتکـردنەوەی دانـانی /دە_/ بە مـۆرفێمی تـافی ڕانەبوردوو، دەخاتەڕوو.

شـایەنی باسـە لە هەنـدێک سـەرچاوەدا، بـڕوانە: (بەهـزاد موحســین ڕەئــوف، ٢٠٠٨: ٢٥-٣٥)، ئــاوەڵکرداری کــات بە ئەلتەرناتیڤی ئەو مۆرفێمە ڕێزمانییانە دانراوە، کە تاف دەنوێنن، بەڵام لە ڕاسـتیدا ئـاوەڵکرداری کات جێگـرەوەی مۆرفێمەکانی تاف نییە، بەڵکـو مارکەلێدەری تـافی کردارەکانە. مۆرفێمەکانی تـاف لەبەرئەوەی پەیوەسـت بە ڕابـوردوو و ڕانەبـوردووەوە بە شێوەیەکی گشـتی کات دەردەبڕنو بە پراوپڕی دەستنیشانی کاتی ڕوودانی کردەیەک/ نیشـاندانی بارێک ناکەن، بۆیە دەتوانرێت لە ڕێـگەی ئاوەڵکردارەکـانی کـاتەوە تافەکـان نیشـانەبکرێنو سنوورەکانیان لەڕووی ماوەی خایاندنەوە دیاریبکرێت. بڕوانە نموونەکانی خوارەوە.

(٥) ا- ئیمەیڵەکەم بۆ ناردی.

ب- دوێنێ ئیمەیڵەکەم بۆ ناردی.

پ- دوێنێ شەو ئیمەیڵەکەم بۆ ناردی.

لە (5-ا)دا مـۆرفێمی /_د/ تەنها زانیاریمـان دەربارەی کـردەی نـاردنی ئـیمەیڵەکە لە تـافی ڕابـوردوودا پێـدەدات، بەبێ ئەوەی دەستنیشـانی کاتی نـاردنەکە بکات، بەڵام لە (5-ب)و (5-پ)دا ئـاوەڵکردارە کاتییەکــان، مــۆرفێمی /_د/یــان لەڕووی کــاتی ئەنجامدانی کردەکەوە نیشانەکردووە. "نیشـانەکردنی مۆرفێمی تاف لە زمانی کوردییـدا لەلایەن ئاوەڵکردارەکانەوە لە ڕاسـتەوە بـۆ چەپە، بەڵام لە هەنگاوی دووەمـدا لە چەپەوە بـۆ ڕاسـت ئاوەڵکردارەکان لەلایەن ئـاوەڵکرداریی تـرەوە نیشـانەدەکرێن". (عەبـدولجەبار مسـتەفا مەعـروف، 2020: 97). بەم پێـیە لە (٥-ب)دا ئـــاوەڵکرداری /دوێـــنێ/ مـــۆرفێمی تـــافەکەی مـارکەکردووە، بەڵام لە (٥-پ)دا سـەرەتا ئـاوەڵکرداری /شـەو/ مـارکەی لە /دوێـنێ/ داوەو دواتـریش /دوێـنێ شـەو/ پـێکەوە، تافەکەیان نیشانەکردووە.

٢-٢/١) پارامێتەری سەر لە فرێزی ڕێککەوتندا

پەســـنکردنی فرێـــزی ڕێککەوتـــن (AgrP) وەک یەکێـــک لە چەشـنەکانی فرێـزە ئەرکییەکـان، لەوکـاتەوە دەسـتیپێکرد، کە گریمانەی شـەقبوونی (IP) لەلایەن (Pollock, 1989)وە لە قۆناغەکانی کۆتایی تیۆری (P&P)دا هاتەئاراوە. لە کەتیگۆرییە ئەرکییەکانـدا سـەرەتا تەنها هەردوو ئیلیمێنـتی (I^0)و (C^0) وەک سـەری ڕێزمانیو توخمی پرۆژەسازدەر دیاریکرابوون (پێشـتریش ئاماژە بەمە درا)، بەڵام دواتر لە کارەکانی (Pollock, 1989)و (Belletti, 1990)و (Chomsky, 1991)دا کەتیگۆریی (I^0) بۆ دوو سەری ڕێزمانی_ئەرکیی جیاواز، کە (T^0)و (Agr^0) بوون، جیاکرایەوە. (Pollock, 1989) لەسەر بنەمای جیاوازیی نێوان (Finite verb)و (Infinite verb) لە زمانی فەرەنسیدا، بەو

ئەنجامە گەیشت، کە پێویستە فرێزی (IP) بەلایەنی کەمەوە بۆ دوو پرۆژەی سەربەخۆ (AgrP ،TP)، دابەشبکرێت. بڕوانە: Alexiadou, A. & Haegeman,) ،(Fuß, E., 2005: 34) L. & Stavrou, M., 2007: 35). لە ڕاستیدا گرنگترین ئامانجی (Pollock) لە بەرهەمەکەیدا (Verb movement, universal grammar, and the structure of IP, 1989) ئەوەبــوو، کە بەڵــگە لەســـەر هەبـــوونی (AgrP) پێشکەشبکات. بڕوانە: (Iatridou, S., 1990: 551).

شـەقبوونی (IP)و جیاکردنەوەی بـۆ هەردوو پـرۆژەی (TP)و (AgrP)، ئەو پرســـیارەی بە دوای خۆیـــدا هێنـــا، کە ئـــاخۆ (TP)یەکە لەنـــاو (AgrP)یەکەدا دەشـــکێتەوە، یـــاخود بە پێچەوانەوە. (Pollock, 1989) پێیوایە پرۆژەی (TP)یەکە بەسەر (AgrP)یەکەدا زاڵدەبێت، بەڵام (Chomsky, 1991) وایدادەنێت، کە (AgrP)یەکە لە سەروی (TP)یەکەوە بێت. هەمــبەر بەم دوو بۆچــوونە (Ouhalla, 1991) وەک هەمەچەشنیی پارامێتەر لەم بابەتە دەڕوانێتو باوەڕیوایە لە زمانە (VSO)یەکاندا، وەک زمانی (Berber) پرۆژەی ڕێککەوتن لەنـاو پـــرۆژەی تافـدا دەبێـت، بەڵام لە زمـانی فەرەنســیدا ڕێککەوتـن دەرەوەی تـاف دەگرێـتو پـرۆژەی تـافەکە لەنـاو پـرۆژەی ڕێککەوتـنەکەدا دەشـکێتەوە. خستـنەڕووی بۆچـوونی جیاوازو دژبەیەک لەبارەی ئەوەی، کە ئەو دوو پرۆژەیە کامیان لەژێر دەسەڵاتو ڕکێفی ئەوی دیکەیاندا دەبن، بەردەوامبوو، تاوەکو (Chomsky, 1995a) پێشنیازی ئەوەی کرد، کە دوو فرێزی ڕێککەوتن هەبێت، یەکێکیان (فرێزی ڕێککەوتنی بکەر AgrS) دەکەوێـــتە ســـەروی پـــرۆژەی تـــافەکەوەو ئەوەی دیکەشـیان (فرێـزی ڕێککەوتـنی بەرکار AgrO) لە خـوارەوەی (TP)یەکەوە دێت. بڕوانە: (Cook, V. & Newson, M., 1997: 181)، (Cook, V. & Newson, M., 2007: 112). هاوکات بشڕوانە هەنگاوەکانی دواتری ئەم توێژینەوەیە.

لە زمانی کوردیدا فرێزی تاف سەربەخۆیی بەکارهێنانی نییە، واتە دروستەیەکی تێرو پڕاوپڕ نییە (بڕوانە ئەو فۆرمانەی، کە دروســـتەی TPیـــان هەیە، لە نموونەکـــانی _٣_ و _٤_دا)، هەربـۆیە لەنـاو فرێـزی ڕێککەوتنـدا دەشـکێتەوە. بەم پێـیە "پـــرۆژەی (TP) دەبێـــتە تەواوکەری (Agr^0)و بکەریـــش جێکەوتەی (.Spec)ی (AgrP) پڕدەکاتەوە". (Belletti, A., 2001: 487). فرێـزی ڕێککەوتـن لە چوارچێـوەی بنەمـای پرۆژەسازدانی فراوانکراودا، لە قۆناغی پاش بەرهەمهێنانی فرێزی تافو گواستنەوەی بکەر، بەهـۆی مۆرفێمەکانی ڕێککەوتنەوە دروستدەبێت. بڕوانە: (سازان زاهیر سەعید، ٢٠٢٠: ٢٣٢).

پرۆسەی بونیاتنـانی فرێزی ڕێککەوتـن لە زمـانی کوردیدا، کە پەیکـــاڵی دروســـتەی ڕســـتەی ســـادەیە، بەو شـــێوەیە بەڕێوەدەچێـت، کە (TP)یەکە لە پرۆژەســازدانی فراوانکــراودا داوای بکەرێک دەکات. بکەرەکە لەسەر بنەمای ئەو ڕیزبوونە جیهـانییەی، کە لە پێکهـاتەی واتاییدا بـۆ کەرەسـتەی هەمـوو زمـانە سروشـــتییەکان هەیەو وەکـــیەکە، لای چەپی فرێـــزی تـافەکە دەگرێـت. پاشـان پەیوەسـت بە نوانـدنی سینتاکسـیی زمـانی کـوردییەوە، بـۆ پاراســتنی پـارامێتەری ســەرەوڕیزبوونی وەچەپێکهێنەرەکانی ڕستەو پێدانی دۆخو پاراسـتنی ئاراسـتەی پێدانی دۆخەوە، بۆ لای ڕاستی فرێزی تافەکە دەگـوازرێتەوە (گواسـتنەوەکە بـۆ _.Specی _TP_ دەبێت، بەڵام دواتر لەوێـوە بـۆ _.Specی _AgrP_ بەرزدەکـرێتەوە). ئەوەی ڕێگەپێدانی گواستنەوەکە دەستەبەردەکات، ڕێککەوتنە، چونکە لە شوێنی بکەرە گواستراوەکە، مۆرفێمێکی ڕێککەوتن بە هەمان کەسو ژمـارەی بکەرەکەوە کۆپیـدەکرێتو دادەنرێـت. ئەوەی جـێی باســە ئەوەیە، کە بــۆ ڕســتەی کــردار تێــپەڕ لە تــافی ڕابوردوودا، ئەو گواستنەوەیە دوانواندنی ڕستەی زمانی کوردی بەرهەمناهێنێت، واتە ڕستەی کردار تێپەڕی زمانی کوردی لە تـافی ڕابـوردوودا، تەنهـا بەو گواسـتنەوەیە نابێـت بە ڕسـتەیەکی بێکەموکوڕیو ڕێگەپێدراو، بەڵکـو دروستەکە گواستنەوەیەکی دیـکە، کە ئەویـش گواســتنەوەی مـۆرفێمی ڕێککەوتــنەکەیە لەســەر کـردارەکەوە بـۆ سـەر بەرکـارەکە، بەخۆوەدەبینێـت. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێـت، کە ئەو چەشـنەی ڕسـتە لە زمـانی کوردیـدا (ڕستەی کردار تێپەڕ لە تـافی ڕابـوردوودا)، لە قۆنـاغی دوای پێکهــاتەی واتــایی، پــێش ئەوەی بە قۆنــاغی ڕســتەیی (Sentence) بگــــات، قۆنــــاغێکی پێش_ڕســـــتەیی (Pre_sentence)ی هەیە، کە تەنهـا لە زمانپژانـدنی منداڵـدا دەبینرێـت. بـڕوانە: (عەبدولجەبار مستەفا مەعـروف، 2020: ١٨). لە نموونەکـانی (٦)و (٧)دا هەنگاوەکـانی بەرهەمهێنـانی فرێزی ڕێککەوتن/ دروستەی ڕستەی سادە، بۆ کرداری تێپەڕی /بین/ لە تـافی ڕانەبـوردوو و ڕابـوردوودا، لە قۆنـاغی پێکهـاتەی واتـــاییەوە بـــۆ قۆنـــاغی ڕســـتەیی پیشـــاندراون. هاوکـــات لە هێڵکارییەکـانی (٧)و (٨)دا دوا قۆنـاغ (قۆنـاغی ڕسـتەیی)ی هەریەک لە نموونەکان، نوێنراون.

(٦) ا- [ئێوە دەبین]^{TP} من (پێکهاتەی واتایی)

ب- [من ئێوە دەبینیم.]^{AgrP} (ڕستە)

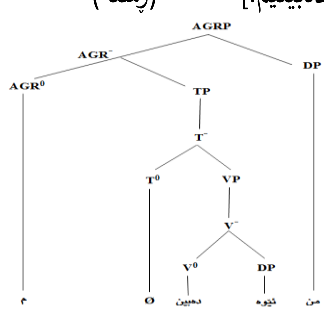

هێلکاریی (٧)

(7) ا- [ئێوە بینی][TP] من (پێکهاتەی واتایی)
ب- من ئێوە بینیم (قۆناغی پێش_ڕستەیی)
پ- [من ئێوەم بینی.][AgrP] (ڕستە)

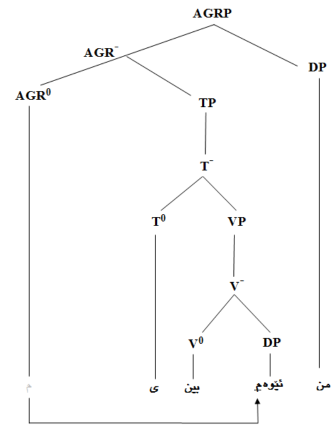

هێلکاری (٨)

نموونەو هێڵکارییەکانی سەرەوە بەڵگەن بۆ ئەو شیکردنەوانەی، کە پێشکەشکرانو ئەزموونبەندانە ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن، کە "ڕێکەوتن پرۆژەی ڕستەی زمانی کوردیی دروستدەکات"، (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف و کاروان عومەر قادر، ٢٠١١: ٤٢٧)، بەڵام هەنگاوەکانی بونیاتنانی پرۆژەکە، لە (V^0)ەوە دەستپێدەکات. (V^0)، کە سەرێکی فەرهەنگییە، بەپێی بنەمای پرۆژەسازدان (VP) بەرهەمدەهێنێت، کە ئەمیش (VPیەکە) وەک تەواوکەرێکی سینتاکسی_ لە پێکهێنانی دروستەیەکی لە خۆی گەورەتر، کە (TP)یە بەشداردەبێتو (TP)یەکەش لە پرۆژەسازدانی فراوانکراودا بە بکەرەوە لەناو نۆدی (AgrP)دا، کە هەمبەر بە پرۆژەی ڕستەیە، دەشکێتەوە. کەواتە سازکردنی پرۆژەی ڕستە لە زمانی کوردیدا هەنگاو بە هەنگاو جێبەجێدەبێت، بە جۆرێک پرۆژەکە لە (VP)یەوە بۆ (TP) دەچێتو بە (AgrP) تێردەبێت[٧]. بڕوانە هێڵکاریی (٩).

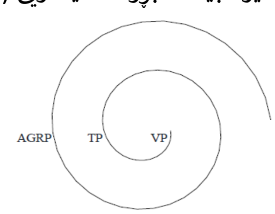

هێلکاری (٩)

لەرووی جێبەجێکردنی پارامێتەری سەرەوە، ئەم پرۆژە ئەرکییەش (AgrP) هاوشێوەی پرۆژەی (TP) پەیڕەوی لە پارامێتەری سەرکۆتا دەکات. ئەگەرچی وەک لە ڕاڤەو لێکدانەوەکاندا ئاماژەی پێدرا، ڕێککەوتنەکە لە ڕستەی کردار تێپەڕی تاقی ڕابوردوودا بۆ سەر بەرکارەکە دەگوازرێتەوە، بەڵام بەو پێیەی ئەم گواستنەوەیە لە دروستەی رووکەشدا جێبەجێدەبێت، دەشێت زیاتر گواستنەوەیەکی واتایی بێتو "بۆ دەرخستنو نیشاندانی پەیوەندیی خاوەنێتیی لەنێوان بکەرو بەرکاری ڕستەدا، لەڕێی مۆرفیمەکانی ڕێککەوتنەوە ڕوودەدات". (سازان زاهیر سەعید، ٢٠٢٠: ٢٣٠-٢٣١).

٣-٢/١) پارامێتەری سەر لە فرێزی تەواوکەری ڕستەییدا

فرێزی تەواوکەری ڕستەیی (CP)[٨] لە شێوەی واژەگۆکەرێکو ڕستەیەکدا دەنووسرێتەوە. بڕوانە: (Yule, G., 2010: 105). واژەگۆکەرەکە سەری ڕێزمانیو بەرهەمهێنی پرۆژەکەیە، ڕستەکەیش وەک تەواوکەری سینتاکسیی واژەگۆکەرەکە ڕوودەدات.

پرۆژەی (CP)، کە لە زمانی کوردیدا پەیکاڵی ڕستەیەکی شوێنکەوتووە/ ڕستیلەیەکە[٩]، دروستەیەکی نائازادەو سەربەخۆیی بەکارهێنانی نییە، بەڵکو بە شکاندنەوەی لەناو پرۆژەی دیکەدا، ڕێگەپێدانی بۆ فەراهەمدەکرێت. بە واتایەکی دیکە، لە دروستەی ڕستەی ئاڵۆزدا، (CP) ڕستەیەکی شوێنکەوتووە، کە لەڕووی سینتاکسیو واتاییەوە وابەستەی ڕستە سەرەکییەکەیەو لەناویدا دەشکێتەوە.

لە ڕستەی ئاڵۆزدا، (CP) ڕۆڵی جیاواز دەبینێت. دەشێت وەک تەواوکەری دەرەکی (تەواوکەری ڕستەیی) ببێتە ئەلتەرناتیڤی تەواوکەری ناوەکی (تەواوکەری فرێزی)ی (V^0)ەکەو لە بونیاتنانی پرۆژەی (VP)دا بەشداربێت. بڕوانە نموونەی (٨)و نواندنەکەی لە هێڵکاریی (١٠)دا.

(٨) ئێمە بیستمان، [کە تۆ مردوویت]!

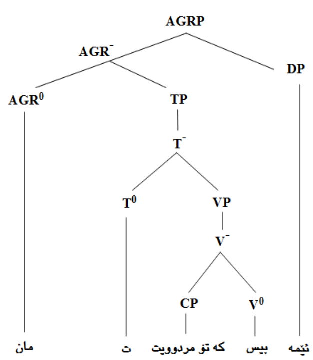

هێلکاری (١٠)

ئەگەر دروستەی (CP)یەکەش بە تەنها بنوێنین، ئەوا هێڵکارییەکی لەم شێوەیەی خوارەوەی دەبێت.

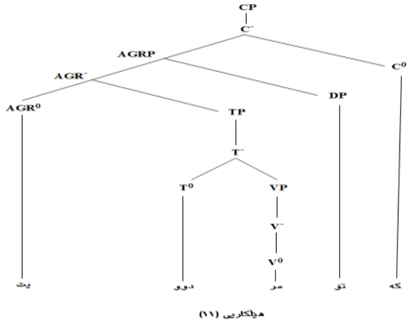

هێلکاری (١١)

یــاخود دەشــێت وەک کەرەســتەیەکی ســەربار، بــوونێکی ئارەزوومەنــدانەی لە ڕســتە ئــاڵۆزەکەدا هەبێــت. بەمەش دروستە بەرهەمهاتووەکە، بە پێچەوانەی نموونەی (٨)ەوە، کە ڕستەیەکی ئاڵۆزی خورتییە، ڕستەیەکی ئاڵۆزی سەرپشکی دەبێت. لەم بارەشدا، لەبەرئەوەی (CP)یەکە ئەرکی تەواوکەری نییە، دەبێتە پرۆژەیەکی هەڵواسراو[١٠] و بەپێی ئەو گۆکردنەی، کە لە ڕستە ئاڵۆزەکەدا دەیبێت، بە یەکێک لە نۆدەکانی پرۆژە گەورەکەدا هەڵدەواسرێت. با بڕوانینە (٩)و هێڵکاریی (١٢).

(٩) [کە یارییەکە دەستیپێکرد]، من وانەکانم دەخوێند.

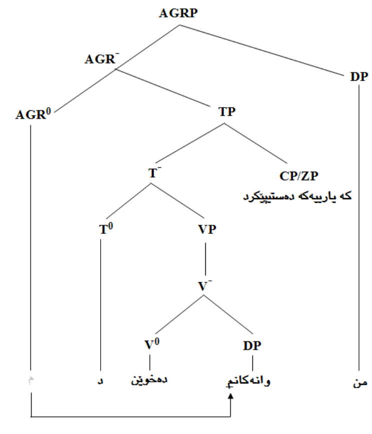

هێڵکاریی (١٢)

لە هێڵکــارییەکەی ســــەرەوەدا، (CP)یە ســــەربارەکە، کە دروستەی ناو کەوانە شکاوەکەی (٩) دەگرێتەوە، بە پرۆژەی (TP)دا هەڵــــواسراوە، ئەمەش بــــۆ ئەوە دەگەڕێــــتەوە، کە واژەگــۆکەری "/کە/ نیشــانەی ئــاوەڵکرداریی بە ڕســـتەکە دەدات" (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، ٢٠٠٩: ١٠٥)و سیمانتیکییانە (CP)یەکە پەیکاڵی ئاوەڵکرداری کاتی دەبێت.

واژەگۆکەرەکان پرۆژەسازدەری (CP)ی تەواوکەر بن، یاخود سەربار، یاسای سەرسەرەتا جێبەجێدەکەن (بڕوانە نموونەو هێڵکارییەکان)، بەڵام لەو ڕستە ئاڵۆزانەدا، کە (CP)یەکانیان سەرپشــکین، دەکرێــت ئارەزوومەنــدانە: **(ا)** لە چێــوەی (CP)یەکانــدا، تەواوکەرە سینتاکســییەکان بــۆ پــێش واژەگۆکەرەکان (هەندێکیان، نەک هەموویان) بگوازرێنەوە (بڕوانە ١٠_ا، ب)، **(ب)** ڕستە شوێنکەوتووەکە (CPیەکە)و ڕستە سەرەکییەکە[١١]، ئاڵوگۆڕ لە جێکەوتەکانیاندا بکەن (بڕوانە ١١_ا، ب).

(١٠) ا- بخوێنە، [ئەگینا دەرناچیت].

ب- بخوێنە، [دەرناچیت ئەگینا].

(١١) ا- [ئەگەر زۆر بخۆیت]، قەڵەودەبیت.

ب- قەڵەودەبیت، [ئەگەر زۆر بخۆیت].

پ- زۆر بخۆیت، قەڵەودەبیت.

ئەگەرچی واژەگۆکەرەکان دروستکەری پرۆژە (CP)یەکانن، بەڵام "هەندێک لە ڕستەکان واژەگۆکەری دەرنەبڕاو(Null complementizer)یان هەیە". (Carnie, A., 2013: 216). بە دەربڕینێکی دیکە، لە هەندێک باری دیاریکراودا، کە جۆری ڕستە شوێنکەوتووەکەو جۆری واژەگۆکەرەکەش ڕۆڵی تێدا دەبینن، دەکرێت سەری ڕێزمانیی (CP)یەکە بوونێکی فۆنەتیکیو بەرجەستەی نەبێتو ببێت بە ئیلیمێنتێکی ئەبستراکت. لەڕووی بە بەخورتیی دەربڕینو ئەگەری دەرنەبڕینی/ بە سەرپشکیی دەربڕینی (C^0)ەکانەوە، نموونەی (١٠_ا) بە نموونەکانی (١١-ا)و (١١-پ) بەراوردبکە.

ئەنجام:

١- سەرە ڕێزمانییەکان (مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکانو وشەکان) لە فەرهەنگدا پارامێتەرێکی ئازاد لە ناواخنیاندا هەیە، کە بەهاکەی لەڕووی لای ڕاست گرتن، یان لای چەپ گرتنی پرۆژەی فرێزەوە، لە سینتاکسدا دەستنیشاندەکرێت. بەم پێیە فرێز لە نواندنە سینتاکسییەکەیدا، نەک نواندنە فەرهەنگییەکەی، پارامێتەری سەرەکەی دیاریدەکرێت.

٢- پۆلێنکردنی زمانەکان بەسەر دوو چەشنی دیاریکراوی وەک زمانە سەرسەرەتاکانو زمانە سەرکۆتاکان، پۆلێنێکی تەواو بێکەموکوڕی نییە، چونکە هەندێک لە زمانەکان جووت_پارامێتەرینو جێکەوتەی سەری ڕێزمانی لە پرۆژەی فرێزی ئەو زمانانەدا، لە جۆرێکی فرێزەوە بۆ جۆرێکی دیکە دەگۆڕێت.

٣- لە زمانی کوردیدا پرۆژەی (TP) لەناو (AgrP)دا دەشکێتەوە، نەک بە پێچەوانەوە. (TP) لە زمانەکەماندا دروستەیەکی تێرو پڕاوپڕ نییە، بەڵکو دروستەیەکی نائازادەو سەربەخۆیی بەکارهێنانی نییە، هەربۆیە بە شکاندنەوەی لەناو پرۆژەی (AgrP)دا ڕێگەپێدانی بۆ دەستەبەردەکرێت.

٤- فرێزە ئەرکییەکانی زمانی کوردی پەیڕەوی لە یەک جۆری پارامێتەری سەر ناکەن، بەڵکو پارامێتەری جیاوازیان هەیە. فرێزی تافو فرێزی ڕێککەوتن پارامێتەری سەرکۆتاو فرێزی تەواوکەری ڕستەییش پارامێتەری سەرسەرەتا جێبەجێدەکەن.

پەراوێزەکان:

(١) پارامێتەری سەر یەکەمجار لەلایەن (Stowell, 1981)ەوە پێشنیازکراوەو خراوەتەڕوو. دواتر هەریەک لە (Huang, 1982)، (Koopman, 1984)، (Travis, 1984) گەشەیان بە بیرۆکەی پارامێتەرەکە داوە. بڕوانە: (Huang, C-T. J. & (Roberts, I., 2017: 311.

(٢) ا. ئەگەرچی لەم توێژینەوەیەدا پەیڕەوی لەو بۆچوونە دەکرێت، کە کرداری فەرهەنگی تەنها ڕەگەو ڕەگیش لەڕووی دروستەوە وشیلەیە نەک وشە، بەڵام ئێمە لێرەدا مەبەستمان لە وشە، سەرە ڕێزمانییە فەرهەنگییەکانە بە کرداریشەوە.

ب. وشـیلە (Sub-word) دروسـتەیەکە لە نێـوان مـۆرفێمو وشـەدایە، واتە ئاسـتی مـۆرفێمی تێپەڕانـدووە، بەڵام نەبـووە بە وشـەش، (هەنـدێک لە ڕەگەکان، وەک: خەو، تـرس، لەرز، ... تاد بە پرۆسـەی بەلێکسـێمبووندا ڕۆیشـتوونو بوونە بە وشە). بشرـوانە: (مـحەمەدی مەحـویی‌و نەرمیـن عـومەر ئەحـمەد، ٢٠٠٤: ٦٢)، کە لەوێدا زاراوەی >وشیلە< بۆ وشەیەکی سادەی یەک مۆرفێمی بەکارهێنراوە.

(٣) هێڵکاریی (٢)و (٣) لەسـەر بنەمـای ڕێنـووسی لای ڕاسـت، واتە ئەو زمانـــانەی، کە ڕێنووســـەکەیان لەلای ڕاســـتەوە دەستپێدەکات، پارامێتەری سەرسـەرەتاو پارامێتەری سـەرکۆتا دەنـــوێنن. بـــۆ ئەو زمانـــانەی، کە ڕێنووســـەکەیان لەلای چەپەوەیە، هێڵکارییەکان واتای پێچەوانەیان دەبێت.

(٤) لە نێـوانی فەرهەنـگو سینتاکسـدا قۆنـاغێکی نادیـارو ئەبستراکت هەیە، کە ئەویش قۆنـاغی بارگەخستنو کەرەستە هەڵبژاردنە. لەم قۆناغەدا توخمە فەرهەنگییە بەدەسەڵاتەکان، لە چوارچێـوەی پۆلەڕەگەزدیـاریکردنی فەرهەنگیـدا، بـۆ بەرهەمهێنـانی پـرۆژەی سینتاکسـیی فرێـز، دەستنیشـانی جـۆری تەواوکەرەکەیـان دەکەن. ئـێمە لەم تـوێژینەوەیەدا ئەو قۆناغەمـان بە قۆنـاغی "نێـو فەرهەنگی_سینتاکسـی" ناوزەدکردووە.

(٥) بشرـوانە: (Kareem, R., 2016: 74)، کە پێیوایە لە زمانی کوریدا مۆرفێمێکی دیاریکراوی تاف نییە، کە ئاماژە بێت بۆ سەری ڕێزمانیی تاف، بەڵکو مۆرفێمەکانی ڕێژە (Mood morphemes)، کە لە فـۆڕمی پێشـگردانو دەچنەسـەر قەد/ بناغە (Stem)ی کردار، وەک سەری تاف گۆدەکەن!

(٦) هەمبەر بە بۆچوونی (Null Tense)ی تافی ڕانەبوردووی زمـانی کـوردی، (عەبـدوڵڵا حوسـێن ڕەسـول، ١٩٩٥: ٥٩)و (بەهـزاد موحسـین ڕەئـوف، ٢٠٠٨: ٣٠) پێیـانوایە لە تـافی ڕانەبـوردوودا، ئێسـتاو داهـاتوو مـۆرفێمی تـایبەت بە خۆیانیـان هەیە، /_ە، _Ø/یـان وەک مـۆرفێمی تـافی ئێسـتاو /_ێ، _Ø/شیان وەک مۆرفێمی تافی داهاتوو دیاریکردووە. هاوکات (محمـود فـتح الله، ٢٠١٧: ١١٣)و (مـحەمەدی مەحـویی، ٢٠٢١: ٦٦٦) لەو باوەڕەدان، کە مۆرفێمی /دە_/ی پێش ڕەگی کردار، فۆڕمی تافی ڕانەبوردوو بێت.

(٧) بشرـوانە بۆچـوونی ئەم لێکـۆڵەرانەی لای خـوارەوە، کە سـەبارەت بە پـرۆژەی ڕسـتەی زمـانی کـوردی، پەیوەسـت بە تیـۆری (X-Bar)ەوە، دیـدو تێڕوانینـێکی جیاوازیـان لەوەی ئەم تـوێژینەوەیە خسـتووەتەڕوو. ئارگۆمێنـتو لێکـدانەوەکانی ئەو لێکـۆڵەرانە لەگەڵ بەڵـگەو شـیکردنەوەکانی ئەم تـوێژینەوەیەدا بەراوردبکە.

- **(محەمەدی مەحـویی‌و نەرمیـن عـومەر ئەحـمەد، ٢٠٠٤)** لەو ڕوانـگەیەوەی، کە پێیـانوایە لە زمـانی کوردیـدا (ا) فرێـز لەڕووی دروسـتەوە بە سـەرو تەواوکەر تێردەبێت، (ب) کاتو کەس (INFL) بەشێکن لە کردارو نۆدێکی سەربەخۆ پێکناهێنن، ڕسـتەی زمـانی کـوردی بە پـرۆژەی ($\bar{V}$) دادەنـێن. لەم بـارەیەوە دەڵێن: "پرۆژەکانی زاری سلێمانیی لە چەشنی $\bar{X}$ ی کراوەن و کە ڕستەی کوردیی دەستەواژەی کرداریی $\bar{V}$ ەو کە کاتەگۆرییەکانی $\bar{V}$ لە چەشـنی V ن: لەگەڵ ئەوەیشـدا، کە جـێکەوتەی Spec یـان هەیە، بـۆیە ئەو جـێکەوتەیە بەکـارنەهێنراوەو بە هیـچ کەرەستەیەک پڕنەکراوەتەوە، چونکە پرۆسەکانی گواستنەوە لە ڕێزمانەکەیدا نییە". (محەمەدی مەحویی‌و نەرمیین عومەر ئەحـمەد، ٢٠٠٤: 34). شـایەنی گـوتنە هەمـان بۆچـوون دەربـارەی پـرۆژەی ڕسـتەی زمـانی کـوردی، لە (مـحەمەدی مەحویی، ٢٠٠١)دا دەبینرێت.

- **(حـاتەم ولیا محـەمەد، ٢٠٠٩: ١٦٥)** باوەڕیوایە "ڕسـتەی کـوردیی پـرۆژەیەکی گەردانـیی (کات و کەس)ە". لەو بـارەیەوە دەڵێت: "فرێزی کرداریی پرۆژەیەکی فەرهەنگیی کردارە و فۆرمە فەرهەنگییەکەی کرداریش، فۆرمێکی گەردان نەکراوە، چاوگە. چاوگیش لە ڕێی یاساکانی لقکردنی کاتیگۆرییانەوە تەواوکەرێکی نـــاوەکیی (بەرکارێـــک)ی بـــۆ دیاریـــدەکرێت و لە ڕێگـــای پرۆژەســـازدانی فراوانکراویشـــەوە تەواوکەرە دەرەکیـــیەکەی (بکەرەکەی) بـۆ دیاریـدەکرێت. بەڵام دەبێ ئاگاداری ئەوەبـین کەلەکـاتی دیـاریکردنی تەواوکەرە دەرەکیـیەکەدا، فـۆرمە فەرهەنگیـیەکەی کـردار لە فـۆرمێکی گەردان نەکـراوەوە دەگۆڕێت بۆ فۆرمێکی گەردانکراو. واتە بۆ فۆرمێک کە کات و کەسی تێدایە و لەو باوەڕەداین کە ئەو (کات و کەس)ە دەبێتە سەرەی ڕستە، واتە ڕستە لەکوردییدا بەهۆی کات و کەسەوە دروست دەبێت".

- **(تارا موحسین قادر، 2011: 120)** وایدادەنێت، کە لە زمانی کوردیـدا ڕسـتە پـرۆژەی تـاف (T^0) بێـت، نەک ڕێککەوتـن (Agr^0). لێکـۆڵەری نـاوبراو بـۆ پاسـاودانی بۆچـوونەکەی، نموونەکـانی (١)ی هێنـاوەتەوەو بەم جـۆرە لە بارەیـانەوە دەدوێـت: "لە (١-ا)دا کـرداری ڕسـتەکە لە (ڕەگ + Infle) پێکهـاتووە. وەچەپێکهـاتەی (Infle)یـش لە (AGR + T) پێکـدێت، بەڵام ئەو ڕۆڵەی کە T (تـاف) هەیەتی، کـاتیگۆری AGR نییەتی، چـونکە هـیچ کردارێـک بێ تـاف دروسـتنابێت، بەڵام ئەگەر مـۆرفیمی ڕێککەوتـن واتە AGR نەبێـت لە دروسـتەی ڕسـتەدا، واتـای ڕسـتەکە ناگۆڕێـت. لەبەرئەوەی فرێزی بکەر لە ڕستەدا هەیە، کەس و ژمارەی بکەر دەزانرێت، کەواتە AGR زانیاری تـازە نـادات بە دەسـتەوە لە ڕاڤەکـردنی ڕسـتەکەدا. لە (١-ب)دا لەگەڵ ئەوەی ئەلەمێنـتی AGR لابراوە، بەڵام دەزانرێت، کە بکەر کەسی یەکەمی تاکە".

(١) ا. من ڕۆیشتم.

ب. من ڕۆیشت.*

(٨) کەتیگۆریی ئەرکیی (C^0) وەک سەری ڕێزمانیی پرۆژەی (CP) یەکەمجار لەلایەن (Fassi-Fehri, 1981)ەوە پێشنیازکراوە. بڕوانە: (Dalrymple, M. & Lowe, J. & Mycock, L., 2019: 100).

(٩) جۆری ڕستە شوێنکەوتووەکە/ ڕستیلەکە، واژەگۆکەرەکە دیاریدەکات. (Haegeman, L., 1998: 116). بۆ نموونە وەک لەم ڕستانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت، واژەگۆکەری <ئەگەر> بۆ ڕستەی مەرجیو واژەگۆکەری <کە>یش بۆ ڕستەی ئاسایی- ڕوونکەرەوە تەرخانکراون. (محەمەدی مەحویی، ٢٠٠١: ٩٥).

(٢) ا. ئێمە دەڕۆین، ئەگەر ئەوان بێن.
ب. ئارام دەزانێت، کە ئێمە هاتووین.

(١٠) پرۆژە هەڵواسراوەکان/ فرێزە هەڵواسراوەکان ئەو وەچەپێکهاتانەی ڕستەن، کە جێکەوتەی ئارگۆمێنتی پریدیکات پڕناکەنەوە، واتە لەلایەن پریدیکاتەوە داوانەکرێن. بڕوانە: (Dalrymple, M., 2006: 85)، (Baker, A. & Hengeveld, K., 2012: 146). کەواتە پڕۆژە (ZP)یەکان نابن بە بەشێک لە کردەی پۆلەڕەگەزدیاریکردنی توخمە بەدەسەڵاتەکانو بۆ بونیاتنانی دروستەی فرێز، سەرە پرۆژەسازدەرەکان هەڵاوێریاننەکەن، بەڵکو "زانیارییەک دەردەبڕن، کە بەشێکی زگماکیی واتای ئەو کردەیە نییە، کە کردارێک دەیخاتەڕوو". (Pickering, M. & Branigan, H., 1999: 137). فرێزە هەڵواسراوەکان، کە دەکرێت لەڕووی دروستەوە لە فۆڕمی (AdvP)، یان (PP)، یاخود (CP)دا دەربکەون، بڕوانە: (Trask, R. & Stockwell, P., 2007: 24)، (Cook, V. & Newson, M., 1997: 145)، لەبەرئەوەی کەرەستەی سەربارنو بۆ پەسنکردنو دەرخستنی لایەنێکی کردار (کات، شوێن، چۆنیەتی، ...)، سەرپشکییانە لە چوارچێوەی (TP، VP)دا ڕوودەدەن، بۆیە جێکەوتەی نۆدێکی بنەڕەتی لە ئەسکەڵەی (X-bar)دا ناگرن، بەڵکو بە یەکێک لە پرۆژەکانی بەشەکردار (Predicate)دا هەڵدەواسرێن. ئەگەر (ZP)یەکە گۆکردنی ئاوەڵکرداری کاتی هەبێت، بەهۆی ئەوەی، کە تاقی ناوکردارەکە مارکەدەکات، بە (TP)دا هەڵدەواسرێت، بەڵام ئەگەر فرێزەکە ئەرکی ئاوەڵکرداری شوێنی، یان چۆنیەتی ببینێت، ئەوا بەو پێیەی، کە زانیاری دەربارەی شوێنو چۆنیەتی ڕوودانی کردەی کردارەکە/ نیشاندانی باری کردارەکە دەدات، هەڵواسینەکەی بە پرۆژەی (VP)دا دەبێت.

(١١) پێویستە ئاماژە بەوە بدرێت، کە مەرج نییە دروستەی ڕستەی ئاڵۆز هەمیشە لە ڕستەیەکی سەرەکی (AgrPیەک)و ڕستەیەکی شوێنکەوتوو (CPیەک) پێکهاتبێت، بەڵکو دەشێت دروستەکە بە جۆرێک بێت، کە دوو پرۆژەی (CP)، یان (TPیەک)و (CPیەک)، یاخود ... بەرهەمیانهێنابێت. بڕوانە نموونەی (٣)و (٤). هاوکات بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، ٢٠٠٩: ٩٢-١١٧)، (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، 2020: 120-123). ئەوەی لێرەدا بۆ ئێمە جێی گرنگیو بایەخپێدان بێت، ئەوەیە کە لەم چەشنانەی ڕستەی ئاڵۆزیشدا (ئەوانەی، کە دروستەیەکی هاوشێوەی _٣_و _٤_یان هەیە)، لە سنووری (CP)دا واژەگۆکەرەکان لای ڕاستی تەواوکەرەکانیان دەگرنو پەیڕەوی لە پارامێتەری سەرسەرەتا دەکەن.

(٣) [بۆیە دواکەوتم]^{CP}، [چونکە پاسەکە جێیهێشتم]^{CP}.

(٤) [دیارە]^{TP}، [کە کاروان تۆی خۆشدەوێت]^{CP}.

سەرچاوەکان:

١. بەهزاد موحسین ڕەئوف (٢٠٠٨)، تێنس لە نێوان زاری ناوەڕاستی زمانی کوردی و زمانی فارسیی ستانداردا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.

٢. تارا موحسین قادر (٢٠١١)، زمانی کوردیی و مینیماڵ پرۆگرام، تێزی دکتۆرا، سکوڵی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٣. حاتەم ولیا محەمەد (٢٠٠٩)، پەیوەندییە ڕۆنانییەکانی نواندنە سینتاکسییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆک.

٤. سازان زاهیر سەعید (٢٠٢٠)، نواندنی سینتاکسیی لە زمانی کوردییدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ناوەندی سارا بۆ چاپو بڵاوکردنەوە، سلێمانی.

٥. عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول (١٩٩٥)، مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار، تێزی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن ڕوشد، زانکۆی بەغدا.

٦. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠٠٩)، دروستەی ڕستەی ئاڵۆز لە زمانی کوردییدا، تێزی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٧. عەبدولجەبار مستەفا مەعروفو کاروان عومەر قادر (٢٠١١)، کاریگەریی فەرهەنگ لە بنیاتی دروستەسینتاکسییەکاندا، گۆڤاری الأستاذ، ژمارە (١٨٦).

٨. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠٢٠)، لێکۆڵینەوە لە فەرهەنگ و سینتاکسی کوردیی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی سارا، سلێمانی.

٩. محمود فتح الله (٢٠١٧)، لایەنی جیاوازی و لێکچوکاتەگۆری تێنس، ئەسپێکت و موود لە کوردی و زمانەکانیتری وەک ئینگلیزی و یابانیدا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی چوارەم، ژمارە (١٣).

١٠. محەمەدی مەحویی (٢٠٠١)، ڕستەسازیی کوردیی، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

١١. محەمەدی مەحوییو نەرمین عومەر ئەحمەد (٢٠٠٤)، مۆدێلی ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی ژیر، سلێمانی.

١٢. محەمەدی مەحویی (٢٠٢١)، مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان (مۆرفۆلۆژیی کوردیی)، بەرگی یەکەم و دوەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.

13. Adger, D. (2003), Core Syntax: A Minimalist Approach, Oxford: Oxford University press.

14. Alexiadou, A. & Haegeman, L. & Stavrou, M. (2007), Noun Phrase in the Generative Perspective, Berlin: Walter de Gruyter.

15. Baker, A. & Hengeveld, K. (2012), Linguistics, first published, Blackwell Publishing Ltd.

16. Barwari, M. S. (2004), Topics in Government and Binding Theory with Reference to English and Kurdish, PhD dissertation, University of Salahaddin, Erbil.

17. Belletti, A. (2001), Agreement projections, In M. Baltin & C. Collins (Eds.), The Handbook of Contemporary Syntactic Theory (pp. 483–510), Oxford: Blackwell.
18. Carnie, A. (2013), Syntax: A Generative Introduction, Third Edition, Blackwell Publishing.
19. Cook, V. & Newson, M. (1997), Chomsky's Universal Grammar, Second edition, Blackwell Publishers.
20. Cook, V. & Newson, M. (2007), Chomsky's Universal Grammar, Third edition, Blackwell Publishing.
21. Crystal, D. (2008), A Dictionary of Linguistics and Phonetics, Sixth edition, Oxford: Blackwell Publishing.
22. Culicover, P. W. (1997), Principles and Parameters: An Introduction to Syntactic Theory, Oxford: Oxford University press.
23. Culicover, P. & Jackendoff, R. (2005), Simpler Syntax, First Edition, Oxford University Press.
24. Dalrymple, M. (2006), Lexical Functional Grammar, In: Keith Brown, (Editor-in-Chief), Encyclopedia of Language & Linguistics, Second Edition, volume 7, PP. 82-94, Oxford: Elsevier.
25. Dalrymple, M. & Lowe, J. & Mycock, L. (2019), The Oxford Reference Guide to Lexical Functional Grammar, First Edition, Oxford University Press.
26. Fuß, E. (2005), The Rise of Agreement: A formal approach to the syntax and grammaticalization of verbal inflection, John Benjamins Publishing.
27. Guéron, J. & Lecarme, J. (2004), The Syntax of Time, Cambridge: The MIT Press.
28. Haegeman, L. (1998), Introduction to Government and Binding Theory, Second edition, Oxford: Blackwell.
29. Huang, C-T. J. & Roberts, I. (2017), Principles and Parameters of Universal Grammar, In I. Roberts (Eds.), The Oxford Handbook of Universal Grammar, Oxford University Press.
30. Iatridou, S. (1990), About Agr(P), Linguistic Inquiry, Vol. 21, No. 4, pp. 551-577.
31. Kareem, R. (2016), The Syntax of Verbal Inflection In Central Kurdish, PhD dissertation, School of English Literature, Language and Linguistics, Newcastle University.
32. Kwokwo, O. (2017), The Universal Syntactic Head and Parametric Variations in English and Izon Language, Journal of English Language and Communication Studies, Vol. (3), N. (1).
33. Pickering, M. J. & Branigan, H. P. (1999), Syntactic priming in language production, Trends in cognitive sciences, Volume 3, Issue 4, Pages 136-141.
34. Pollock, J-Y. (1989), Verb movement, universal grammar, and the structure of IP, Linguistic Inquiry 20, 365-424.
35. Poole, G. (2011), Syntactic Theory, Second Edition, Palgrave Macmillan.
36. Richards, J. & Schmidt, R. (2010), Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics, Fourth edition, London: Pearson Education.
37. Stowell, T. (2007), The Syntactic Expression of Tense, Los Angeles, CA 90095-1543.
38. Trask, R. & Stockwell, P. (2007), Language and Linguistics: The Key Concepts, Second edition, Routledge.
39. Yule, G. (2010), The Study of Language, Fourth edition, Cambridge University Press.